विद्यालय तहमा दण्ड र पुरस्कारको व्यवस्थापन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विषय

स्नातकोत्तर तह (एम.एड.) दोस्रो वर्षको आवश्यकता पूरा

गर्नका लागि तयार गरिएको

शोधपत्र

शोधकर्ता

देवप्रसाद दाहाल

क्याम्पस रोल नं.:२७/०६६

त्रि.वि.वि. दर्ता नं.:६९५१-८८

परीक्षा सिम्बोल नं.: २३०१३८

सिन्धुली बहुमुखी क्याम्पस, सिन्धुली

२०६९

सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षा शास्त्र संकाय सिन्धुली बहुमुखी क्याम्पस सिन्धुली, शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग अर्न्तगत एम.एड. दोश्रो वर्षका विद्यार्थी देवप्रसाद दाहालले **विद्यालय तहमा दण्ड र पुरस्कारको व्यवस्थापन** शीर्षकमा प्रस्तुत शोधपत्र मेरो निर्देशनमा रही तयार गर्नु भएको हो । निकै मेहनत र परिश्रमपूर्वक तयार पारिएको यस शोध कार्यबाट म पूर्ण सन्तुष्ट छु र यसको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि शोध मूल्याङ्कन समितिमा सिफारिस गर्दछु ।

मितिः- २०६९/८/१३

....

भागवत थापा

शोध निर्देशक

स्वीकृत पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र संकाय सिन्धुली बहुमुखी क्याम्पस सिन्धुली शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभागका विद्यार्थी देवप्रसाद दाहालले स्नातकोत्तर तहको आवश्यकता पूरा गर्ने प्रयोजनको लागि प्रस्तुत **विद्यालय तहमा दण्ड र पुरस्कारको व्यवस्थापन** शीर्षकको शोधपत्रलाई शोध मूल्याङ्कन समितिद्वारा स्वीकृत गरिएको छ ।

शोध मूल्यांकन समिति

क.सं.	नाम	पद	हस्ताक्षर
१	श्री भागवत थापा	शोध निर्देशक	
२	श्री सारदामणि खड्का	क्याम्पस प्रमुख	
३	डा.श्री सुशन आचार्य	बाह्य परीक्षक	

मितिः २०६९/१२/१२

कृतज्ञताज्ञापन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग एम.एड. दोस्रो वर्षको आंशिक आवश्यकता पूरा गर्न **विद्यालय तहमा दण्ड र पुरस्कारको व्यवस्थापन** शीर्षकमा शोध पत्र तयार पारेको छु ।

प्रस्तुत शोधपत्र पूरा गर्न प्रारम्भदेखि अन्त्यसम्म नियमित सुपरीवेक्षण, मार्गनिर्देशन र अमूल्य सुझाव दिई कुशल निर्देशन दिनुहुने शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभागका विभागीय प्रमुख तथा शोध निर्देशक श्री भागवत थापाप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । शोध पत्र तयार गर्दा आवश्यक सल्लाह, सुझाव र परामर्श दिई हौसला प्रदान गर्नुहुने सिन्धुली बहुमुखी क्याम्पसका क्याम्पस प्रमुख श्री सारदामणि खड्काप्रति कृतज्ञ छु ।

अध्ययनको क्रममा तथ्याङ्क एवम् सूचना उपलब्ध गराएर सहयोग पुऱ्याउनु हुने नमूना छनोटमा परेका विद्यालयका प्रधानाध्यापक, शिक्षक, वि.व्य.स.अध्यक्ष/पदाधिकारी, स्रोत व्यक्ति, विद्यार्थी र अभिभावकहरुप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु । साथै अध्ययनका क्रममा सहयोग पुऱ्याउनु हने मित्रहरुप्रति पनि हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्न चाहन्छु ।

मेरो अध्ययनलाई सम्पन्न र सफल बनाउने वातावरण तयार गर्न सहयोग एवम् प्रोत्साहन गर्ने जीवनसंगीनी नेत्रकुमारी दाहाल, सामग्री संकलनमा सहयोग पुऱ्याउने छोराहरु विजय दाहाल, सन्तोष दाहाल तथा छोरी संगीता दाहाललाई समेत धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

अन्त्यमा यस शोध पत्रलाई सुसांख्यमा टङ्कन गरी अन्तिम रुप दिन विशेष सहयोग पुऱ्याउनु हुने ए. एस. पि.एम. कम्प्युटर सेन्टरका कृष्णहरि ढुंगेललाई पनि धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

देवप्रसाद दाहाल

एम.एड. दोस्रो वर्ष

शोधसार

प्रस्तुत अध्ययन **विद्यालय तहमा दण्ड र पुरस्कारको व्यवस्थापन** विषयमा केन्द्रित रही तयार गरिएको हो । यस अध्ययनको मुख्य उद्देश्य विद्यालय तहमा दण्ड र पुरस्कारको व्यवस्थापनमा देखिएका समस्या पत्ता लगाउनु रहेको छ ।

यस अध्ययनलाई प्रभावकारी बनाउनको लागि वर्णनात्मक र विश्लेषणात्मक पद्दतिको अबलम्बन गरिएको छ । यो अनुसन्धान जिल्लाको लाम्पनटार गा.वि.स. अन्तर्गत पर्ने ३ ओटा विद्यालयहरुबाट प्रधानाध्यापक १/१ जना, शिक्षक ६/६ जना, विद्यार्थी ८/८ जना र प्रत्येक छनोटमा परेका विद्यार्थीका अभिभावकहरु गरी जम्मा ६९ जनालाई उद्देश्यमूलक नमुना छनोट गरी अनुसन्धान गरिएको छ । अध्ययनको साधनका रुपमा अन्तर्वार्ता प्रश्नावली, अवलोकन फारम, अभिलेख अध्ययन, घटना अध्ययनलाई आधार बनाइएको छ । अध्ययनका लागि विभिन्न तथ्याङ्कका स्रोतहरु आवश्यक पर्दछ । खासगरी तथ्याङ्कका स्रोतहरु प्राथमिक र द्बितीय दुई प्रकारका हुन्छन् । यी दुबै स्रोतको प्रयोग गरी तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको छ ।

अध्ययनका क्रममा दण्ड र पुरस्कारको अवस्थामा विद्यालयमा विध्वांसात्मक कार्य गर्न विद्यालय ढिलो आउने, कक्षाकार्य , गृहकार्य नगर्ने, शिक्षकले भनेको नमानेमा शान्त र अनुशासित राख्न दण्ड दिने गरेको प्रतिक्रिया पाइयो भने पढाइमा उत्कृष्ट र अतिरिक्त क्रियाकलापमा उत्कृष्ट भएमा कक्षाकार्य शिक्षकले भनेको मानेमा पुरस्कार दिने गरेको पाइयो । शिक्षा नियमावलीमा तोकिए बमोजिम बालबालिकालाई कुनै पनि प्रकारको दण्ड नदिने व्यवस्था भएपनि उक्त विद्यालयहरुमा शारीरिक तथा मानसिक किसिमका दण्डहरु दिने गरेको पाइयो भने पुरस्कारमा आर्थिक पुरस्कार नभई भौतिक पुरस्कार (कापी, कलम, पेन्सिल, किताव, पोशाक, झोला, प्रमाणपत्र) दिने गरेको पाइयो । साथै शाब्दिक रुपमा उत्प्रेरणात्मक र हौसलामुखी शब्दहरु बढी प्रयोग गर्ने गरेको पाइयो । शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप गर्दा सुधारात्मक तथा सचेततात्मक रुपबाट दिएको दण्डले विद्यार्थीहरुले पठनपाठन कार्यदेखी अन्य बानी व्यवहारमा सकारात्मक प्रभाव पार्छ । साथै नकरात्मक प्रभावमा शिक्षकसँग डराउने, विद्यालय छोड्ने , हिनतावोध जस्ता थुप्रै कुरामा नकरात्मक प्रभावमा पठनपठानमा उत्साहित, हरेक क्रियाकलापमा भाग लिने, गृहकार्य सधै गर्ने, हरेक कुरामा चासो राख्ने गरको पाइयो भने नकरात्मक पक्षमा साथिलाई हेप्ने, घमण्ड गर्ने गरेको

पाइयो । विद्यालयमा दण्ड र पुरस्कार व्यवस्थापन गर्दा देखिएका समस्याहरु क्रमशः विद्यालय छोड्ने तथा मानसिक समस्या प्रति शोध को भवना , द्वन्द्वको सिर्जना असमताको भावना जस्ता समस्या देखियो । दण्ड र पुरस्कारको बारेमा प्रधानाध्यापक, शिक्षक, विद्यार्थी, अभिभावक सबैले दण्ड अनुचित कार्य र पुरस्कार उचित कार्य भएको कुरामा सहमत जनाएका छन् ।

दण्डमुखी शिक्षणभन्दा पुरस्कार मुखी शिक्षण सिकाई, शिक्षक, विद्यार्थी समन्वय, समझदारी, अभिभावक, विद्यालय परिवार सम्बन्ध अन्तरक्रिया हुनु अति आवश्यक देखिन्छ । विद्यालयमा दण्ड र पुरस्कार व्यवस्थापन प्रभावकारी तुल्याउन स्थानीय स्तरको सुझाव/सल्लाह सहित माथिल्लो निकायबाट नीति बनाउनुपर्छ, अझ सामुदायिक विद्यालय, विद्यालय व्यवस्थापन समितिको अधिकारमा निहीत भएकोले दण्ड र पुरस्कारको व्यवस्थापन गर्ने जिम्मा विद्यालय व्यवस्थापन समितिलाई दिनु पर्ने साथै विभिन्न सरोकावालाहरु र विज्ञको सर्म्पक र समन्वय गर्नुपर्ने कुरा यस अध्ययनको सुझावहरुको रुपमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

परिच्छेद : एक

परिचय

पृष्ठ सङ्ख्या

१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि १
१.२ समस्याको कथन ४
१.३. अध्ययनको औचित्य ५
१.४. अध्ययनका उद्देश्यहरु ७
१.५. अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरु ७
१.६. अध्ययनको परिसीमा ८
१.७. सम्बन्धित शब्दको परिभाषा ८

परिच्छेद : दुई

सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन तथा सैद्धान्तिक खाका

२.१ सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन ९
२.२ अध्ययनको सैद्धान्तिक खाका १४
२.३ शैक्षिक उपादेयता १७

परिच्छेद : तीन

अध्ययन विधि

३.१ अनुसन्धान ढाँचा १९
३.२ अध्ययनको जनसङ्ख्या र नमुना छनोट २०
३.३ तथ्याङ्क सङ्कलन विधि तथा साधनहरु २०
३.४ तथ्याङ्कका स्रोतहरु २१
३.५ तथ्याङ्क सङ्कलन प्रक्रिया २२
३.६ तथ्याङ्क विश्लेषण प्रक्रिया २२

परिच्छेद : चार

तथ्याङ्क विश्लेषण र प्रस्तुतिकरण

४.१. विद्यालयमा दण्ड र पुरस्कारको अवस्था २३
४.१.१ दण्डको अवस्था २४
४.१.२ विद्यालयमा पुरस्कारको व्यवस्था २८
४.१.३ विद्यालयमा दण्ड पुरस्कारको व्यवस्था ३०

४.२. विद्यालयमा दण्ड र पुरस्कारले शिक्षण सिकाइमा पारेको सकारात्मक नकारात्मक प्रभाव ३२
४.२.१ दण्डले सिकाइमा पारेको सकारात्मक र नकारात्मक प्रभाव ३३
४.२.२ पुरस्कारले सिकाइमा पारेको सकारात्मक र नकारात्मक प्रभाव ३५

४.२.३. धेरै दण्ड पाउने र पुरस्कार पाउने विद्यार्थीको अध्ययन ३६
४.३ विद्यालयमा दण्ड र पुरस्कार व्यवस्थापन गर्दा देखिएका समस्याहरु ३७
४.३.१ विद्यार्थी कक्षा वा विद्यालय छोड्ने समस्या ३७
४.३.२. विद्यार्थीमा देखा पर्ने शारीरिक तथा मानसिक समस्याहरु ३८
४.३.३ शिक्षक,विद्यालय,विद्यार्थी र अभिभावकबीच चिसोपन ३८
४.३.४ शिक्षकप्रति विद्यार्थीले प्रतिशोधको भावना सृजना गर्ने ३८
४.३.५ दण्ड व्यवस्थापनमा सरोकारवालबीच समन्वयको अभाव देखिनु ३९
४.३.६ आर्थिक पक्षमा देखिने समस्या ३९
४.३.७ सरोकारवालाहरुबीच द्वन्द्वको सिर्जना ३९
४.३.८ विद्यार्थीहरुमा अहमताको सृजना देखा पर्नु ३९
४.३.९ पुरस्कार व्यवस्थापन प्र.अ. शिक्षक अभिभावकको समन्वयको अभाव ४०
४.४ विद्यालयमा दण्ड र पुरस्कार व्यवस्थापन गर्दा आएका समस्याहरुको समाधानका उपायहरु ४०
४.४.१ बालमैत्री विद्यालय वातावरणको सृजना गर्ने ४०
४.४.२ शारीरिक तथा मानसिक दण्डलाई निरुत्साहित गरी प्रेरणादायी वातावरण निर्माण गर्ने ४०
४.४.३ शिक्षक विद्यालय विद्यार्थी र अभिभावकबीच समन्वय र समझदारी विकास गर्ने ४१
४.४.४. दण्डलाई निरुत्साहित गरी हौसलामुखी र सुधारोमुखी शिक्षण गर्ने ४१
४.४.५. सरोकारवालबीच दण्ड सम्बन्धी व्यवस्थाको निर्माणमा एकरुपता ल्याउने ४१
४.४.६ विद्यालयको आर्थिक अवस्था हेरी पुरस्कारको व्यवस्था गर्ने ४१
४.४.७. पुरस्कारको वितरणमा मितव्यतता कायम गर्ने ४१
४.४.८ विद्यार्थीलाई सुधारात्मक बाटोतिर लाग्न अभिप्रेरित गर्ने ४२
४.४.९ पुरस्कार सम्वन्धी अभिभावक, वि.व्य.स. र स्टाफ बैठक बसी निर्णय गर्ने ४२

परिच्छेद : पाँच

निष्कर्ष र सुझावहरु

५.१. निष्कर्ष ४३
५.२ सुझावहरु ४५
५.२.१ नीतिगत तह ४५
५.२.२ अभ्यास तह ४६
५.२.३. अनुसन्धान तह ४७
सन्दर्भसामग्री
अनुसूची

सङ्क्षिप्त शब्दावली

प्र.अ.	प्रधानाध्यापक
प्रा.वि.	प्राथमिक विद्यालय
नि.मा.वि.	निम्नमाध्यमिक विद्यालय
मा.वि.	माध्यमिक विद्यालय
उ.मा.वि.	उच्च माध्यमिक विद्यालय
जि.शि.का.	जिल्ला शिक्षा कार्यालय
वि.व्य.स.	विद्यालय व्यवस्थापन समिति
वि.सं.	विक्रम सम्वत
इ.सं.	इस्वी सम्वत
प्रा.	प्राध्यापक
क्र.सं.	क्रम सङ्ख्या
डा.	डाक्टर
त्रि.वि.वि.	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
क्षे.शि.नि.	क्षेत्रीय शिक्षा निर्देशनालय
प्रा.शि.	प्राथमिक शिक्षक
नि.मा.शि.	निम्न माध्यमिक शिक्षक
मा.शि.	माध्यमिक शिक्षक
प्र.सं.	प्रथम संस्करण
द्वि.सं.	द्वितीय संस्करण
तृ.सं.	तृतीय संस्करण
गा.वि.स.	गाउँ विकास समिति

ने.रा.प्र.प्र.	नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान
पृ.	पृष्ठ
उ.मा.शि.प.	उच्च माध्यमिक शिक्षा परिषद
रा.शि.प.यो	राष्ट्रिय शिक्षा पद्दति योजना